

Kisközösségek megújítása IT-mentorok és WiFi hálózatok segítségével - egy 2004-es magyar kistelepülési kutatás tapasztalatai

Szerző(k)

Molnár Szilárd, BME-UNESCO Információs Társadalom- és Trendkutató Központ (BME-ITTK),
molnar.szilard@ittk.hu

Pintér Róbert, BME-UNESCO Információs Társadalom- és Trendkutató Központ (BME-ITTK),
pinter.robort@ittk.hu

Budapest, 2007

A jelentés megírását és kiadását támogatta:

Education and Culture

Leonardo da Vinci

Az Európai Bizottság támogatást nyújtott ennek a projektnek a költségeihez. Ez a kiadvány a szerzők nézeteit tükrözi, és az Európai Bizottság nem tehető felelőssé az abban foglaltak bármilyen felhasználásáért.

Tartalomjegyzék

Absztrakt	5
Bevezetés.....	6
Helyzetkép Borsod-Abaúj-Zemplén megyében és a vizsgált cserhádi kistérségekben	8
1. A közösségi intézményrendszerrel érő társadalmi, gazdasági és kulturális kihívások	8
2. Internet és infokommunikációs ellátottság a vizsgált térségben	9
A kistelepülések megújulásának egyik lehetséges iránya: közösségi infokommunikációs hálózatok kiépítése	12
IT-mentor – humán interfész az új infrastruktúrához.....	14
„Nekrológ”	16
Bibliográfia.....	18
1. Hasznos oldalak:.....	18

Absztrakt

2004-ben a BME-UNESCO Információs Társadalom- és Trendkutató Központ (ITTK) az Esélyegyenlőségi Kormányhivaltól azt a megbízást kapta, hogy az észak-kelet magyarországi Cserehát tájegység 3 kistérségének fejlesztési programjához háttér tanulmányt készítsen az információs társadalom lehetőségeinek helyi szintű előmozdításához. A kutatás során 4 szociológus részvételével a térségre vonatkozó statisztikai adatok másod-elemzését, terepkutatást, mélyinterjúkat készítettünk. Az alábbiakban a kutatás eredményeinek rövid ismertetését, valamint két beavatkozási terület (IT mentor és közösségi WiFi hálózat építése) indokoltságára vonatkozó tapasztalatainkat összegezzük. Fontos hangsúlyozni, hogy az adatok 2004, vagy az előttiek, azonban a feltárt problémák – még ha más szerkezetben –, de ma is jelen vannak

Kulcsszavak

Cserehát régió, helyi információs társadalom, IT-mentor, közösségi WiFi

Bevezetés

Ma már világossá vált, hogy Európában az információs társadalom sikere nagyban a kisközösségek, kistelepülések lakosságmegtartó erejétől függ. Különösen élesen vetődik fel ez a probléma Magyarországon, ahol a sajátos településszerkezet miatt a lakosság 36 százaléka él községekben. Az 1000 lakosnál kevesebbel bíró települések száma meghaladja az 1700-at, azonban még ezen belül is kiemelkedő az 500 főnél kisebbek száma: körülbelül 1040 van belőlük, azaz Magyarország minden harmadik településén 500-nál kevesebben élnek. Ilyen aránytalan településszerkezettel alig találkozni Európában, amit alátámaszt az is, hogy a kistelepüléseken élők aránya Magyarországon háromszorosa az európai átlagnak.

A kistelepülések felé húzó településszerkezet óriási terhet ró a magyar gazdaság- és társadalompolitikára. Az alapvetően forráshiánnyal küzdő kistelepüléseken különös módon először azokon az intézményeken próbálnak spórolni, amelyek alapvető szerepet játszanak a helyi értelmiség, a fiatalabb generációk, a családok megtartásában. A megtakarításnak általában a könyvtár, a közösségi ház, a kisposta, az iskola esnek áldozatul, holott az erőforrások megkötéséhez, az innovációk elterjesztésében ezek az intézmények elengedhetetlenül fontosak.

Társadalomkutatók a hanyatló falusi térségek elmaradottságának három jellemzőjét emelik ki: a **gazdasági pangást** (ami ma már egyben a szervezeti, intézményi megszűnéseket is maga után vonja), az **elmaradott életkörülményeket** (jövedelem, fogyasztás, infrastrukturális ellátottság, illetve hiányok), amihez még párosul az igen **kedvezőtlen demográfiai folyamat**: a lakosság erős előregedése, természetes fogyása, valamint a települések népességének rohamos csökkenése. Az aprófalvak földrajzi, infrastrukturális elszigetelődése egyre inkább maga után vonja a társadalmi-gazdasági kizárást, izolációt is.

A kistelepülések szerteágazó problémái régóta ismertek, azonban megoldásukra, kezelésükre csak sporadikus, időszaki és részleges megoldások születtek, így kiváló lehetőségnek tűnt egy 2004-ben végzett kutatásunk eredményeire támaszkodva gyakorlati, modellszerű megoldási javaslatot tenni. Javaslataink azonban annyira újszerűek voltak a szociálpolitika hagyományos eszközzrendszereiben gondolkodó döntéshozók számára, hogy nem kerültek elfogadásra. Ma már nyugodtan kijelenthetjük, hogy az idő messzemenően minket igazolt, hiszen a befogadó információs társadalom politikájában létjogosultságot nyertek azok a modern információs és kommunikációs technológiai (IKT) eszközök, melyek nem csak a meglévő társadalmi különbségek felerősítésében, hanem azok lebontásában, csökkentésében is szerepet tudnak vállalni. Sajnos a problémák változatlanok az általunk 2004-ben vizsgált térségben, és mivel azóta sem indultak hasonló programok, ezért a társadalmi, gazdasági leszakadás kérdései még súlyosabban vetődnek fel ma ezeken a településeken.

2004-ben tehát a BME-UNESCO Információs Társadalom- és Trendkutató Központ (ITTK) az Esélyegyenlőségi Kormányhivataltól azt a megbízást kapta, hogy az észak-kelet magyarországi Cserhát tájegység 3 kistérségének fejlesztési programjához háttér tanulmányt készítsen az információs társadalom lehetőségeinek helyi szintű előmozdításához. A kutatás során 4 szociológus részvételével a térségre vonatkozó statisztikai adatok másodelemzését, terepkutatást, mélyinterjúkat készítettünk.

A kutatás végeztével a 3 kistérség (Encs, Szikszó, Edelény) információs társadalom fejlesztési lehetőségeihez két fő beavatkozási irányt javasoltunk 2004-ben a döntéshozók számára:

- Az összeomlott, de egyes elemeiben még működő közművelődési intézményi hálózatra és szakembereire támaszkodva egy úgy szakma, szolgáltatás, az információs társadalom mentori (rövidítve IT-mentor) hálózat kialakítását.

- Az internet olcsóbb és szabad hozzáférését lehetővé tevő WiFi hálózatok kiépítését, közösségi szintű üzemeltetési modelljének kialakítását.

Az alábbiakban a kutatás eredményeinek rövid ismertetését, valamint e két beavatkozási terület indokoltságára vonatkozó tapasztalatainkat összegezzük. Fontos hangsúlyozni, hogy az adatok 2004, vagy az előttiek, azonban a feltárt problémák – még ha más szerkezetben –, de ma is jelen vannak.

Helyzetkép Borsod-Abaúj-Zemplén megyében és a vizsgált csereháti kistérségekben

I. A közösségi intézményrendszert érő társadalmi, gazdasági és kulturális kihívások

A kistelepülések egyik súlyos problémája Magyarországon a hosszú évek óta megállíthatatlannak tűnő népesség-csökkenés. Ezekben a falvakban, községekben alakult ki a legnagyobb arányú munkanélküliség, ami sok esetben a 20-30, de nem ritkán a 40-50%-ot is eléri. A falvak gazdasági ellehetetlenülése, az óriásira nőtt munkanélküliség miatt megindult, illetve felerősödött a már korábban megkezdődött elvándorlás, s ezzel együtt a települések elöregedése. Természetesen ez a változás az élet minden területére kihatással van, így a társadalom kulturális életére, szokásaira és magára az intézményrendszerre is. Az átalakulás egyik legnagyobb vesztese a közművelődés volt, beleértve az intézményrendszert és az e területen dolgozó szakembereket egyaránt.

A rendszerváltást követően a hatalmi szóval összevont települések sorra leváltak a székhelyül kijelölt városról vagy községről. Így olyan településszerkezet alakult ki, amiben Borsod-Abaúj-Zemplén megye 357 önálló településéből 134-nek 500 főnél kevesebb a lakossága. Ilyen kicsi településeken a közszolgáltatás, oktatás, közművelődés a jelenlegi finanszírozási rendszer mellett nem működtethető gazdaságosan – vélik a BAZ Megyei Önkormányzat Hivatala Oktatási és Közművelődési Főosztályán. A változások következtében néhány mutató, mely jelzi a megye nehéz helyzetét:

- A megyék sorrendjében a GDP alapján a 18. helyen állt 2004-ben.
- 1000 lakosra 41 vállalkozás jutott – és ezek jelentős része kényszervállalkozás.
- Az ipari foglalkoztatottak száma 1980 és 1997 között 225.000 főről 53.000(!) főre apadt.
- A gazdaságilag inaktív népesség aránya elérte a 64%-ot. (Két eltartott jutott egy eltartóra.)
- 1994-ben minden negyedik megyei lakost segélyben kellett részesíteni.
- Tíz év alatt mintegy 73.000 fővel csökkent a megye lakossága, jelentős részben az elvándorlók magas száma miatt.

A fenti tények kihatottak a közművelődési intézményhálózatra is:

- 1990-ben 412 önkormányzati könyvtár volt, 1998-ban csak 258 (63%), a beiratkozott olvasók száma a korábbi 69%-ára apadt.

Még drasztikusabb volt a mozihálózat csökkenése:

- 1990: 90 moziterem
- 1997: 31 moziterem
- 2000: 20 moziterem

Leépült a korábban a munkahelyek által fenntartott művelődési ház és könyvtárhálózat is. Különösen rossz helyzetben van az általunk vizsgált három kistérség, hiszen például az Edelényi és az Encsi kistérségben körülbelül minden második településen nincs egyetlen művelődési vagy közösségi ház sem. Ahol pedig van, ott is igen rossz a közművelődési intézmények állapota, így a közösségi hozzáférési pontok kialakításának alapjai

igen rosszak. A könyvtárak száma felére csökkent az elmúlt években, 2004-ben minden második településen nem volt egyetlen művelődési, vagy közösségi ház sem.

A 3 kistérség 105 településén mindössze 33 művelődési ház, illetve 25 könyvtár működött 2004-ben (8 esetében átfedéssel). Teleházzal csak elvétve találkoztunk, 2004-ben mindössze 7 darabbal (az edelényi kistérségben 5, az encsiben 2, míg a szikszóiban egy sem működött), míg kresz táblával is jelölt e-Magyarország pontok csak a nagyobb településeken voltak találhatóak.

2004-ben nem volt általános iskola az Edelényi kistérség településeinek 45%-ában, az Encsi kistérség településeinek 43%-ában, míg ez az arány a Szikszói térségben 40%. Az iskolák 77%-a nem rendelkezett sulinetes internet-hozzáférési lehetőséggel.

Megvizsgáltuk a parókiákat is a közösségi hozzáférés kialakításának lehetőségei között. A térségben a református parókiából találtunk a legtöbbet (25 darab), őket követték a római katolikusok 14, a görög katolikusok 7, és az evangélikusok 1 parókiával. Jellemző azonban, hogy a lelkészek több faluban is szolgálatot látnak el, amely falvakban kihasználatlan parókiák és egyházi épületek vannak. A parókiák 95 százaléka rendelkezett telefonvonallal, és 80 százaléka számítógéppel, az internet-hozzáférés felekezetenként változó volt: a reformátusoknál 50 százaléknál feletti, míg a római katolikusoknál 20 százaléknál feletti volt valószínűsíthető.

2. Internet és infokommunikációs ellátottság a vizsgált térségben

Magyarországon az információs társadalom fejlődése 2003-2004-ben nagyon kedvezőtlen irányt vett. Egyrészt az információs és kommunikációs technológiai (ICT) eszközöket (elsősorban számítógép, internet) használók tábora alig bővült, a háztartások IKT ellátottsága alig változott az elmúlt évhez viszonyítva. Ezzel szemben a már PC- és internet-használók körében egy minőségi váltás jelei mutatkoztak: többségbe kerültek a rendszeres felhasználók, növekedett az online eltöltött idő nagysága, egyre többen csatlakoztak nagy sávszélességű hálózaton keresztül, ami egy újfajta, minőségi fogyasztási viselkedést vont maga után. A felhasználók egy része modernebb eszközöket, nagyobb sávszélességű hálózatokat használt, valamint mindennek következtében újabb szolgáltatásokat (például streaming-média használata, online ügyintézési szolgáltatások) kezdett igénybe venni. Ez már minőségében és nem mennyiségében jelentett egy újabb fejlődési szakaszt, ami sajnos, egyben azt is jelentette, hogy tovább nő a digitális megosztottság Magyarországon. Ennek a megosztottságnak azóta is az egyik legerősebb dimenziója a település típusa.

Magyarországon nagyon rossz internet-használati mutatókkal rendelkeznek a kistételepülések, amit tovább ront az a helyzet, hogy az itt élők számára nem érhető el a szélessávú internet-hozzáférés. 2004-ben az otthoni hozzáférések 43 százaléka volt szélessávú, és a növekedés lendülete később sem tört meg, 2007-ben 83%-os volt ugyanez az arány, amely nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő eredménynek számít. Sajnos ebből a fejlődésből szinte teljes mértékben kimaradnak a kistételepülések. Községekben él a magyar lakosság 36 százaléka, ugyanakkor ezen népesség mindössze 3 százaléka számára adódik lehetőség nagy sávszélességű információs hálózat elérésére. Elemzések szerint Magyarországon nagyon magas azon aktív, gyerekes, fiatal falusi családok aránya, akik mind anyagailag, mind kulturálisan nyitottak a modern IKT eszközökre, azonban az alacsony urbanizációs környezet miatt bennragadtak egy pre-digitális korszakban, és úgy tűnik, hogy nem is képesek kitörni onnan. Mindez tovább növeli az urbanizációs lejtő meredekségét, amennyiben nem történik változás ezen a területen.

Ezek a különbségek talán még élesebben jelen vannak az általunk vizsgált három cserhádi kistérségben. Meglehetősen nagy különbségek tapasztalhatók az egyes települések között a közintézmények ellátottsága, az IKT eszközök használatának, alkalmazásának elfogadása tekintetében, de a fejlődés legnagyobb gátját a nagy sáv-

szélességű hálózatok hiánya jelenti. Az egész megyében nagyon alacsony volt 2004-ben a szélessávú internet-ellátottság, zömében ISDN kapcsolatokat találtunk (ami nem számít szélessávnak) az önkormányzatoknál, közintézményeknél, ami nagyon kicsi kapacitást tesz lehetővé és ráadásul drága is. A Cserehát „elérhetetlenségének” következő fontos mutatója a mobiltelefonok rossz használati feltétele: a második legnagyobb magyar mobil szolgáltató a Pannon adatai szerint a 104 településből 24-ben volt szolgáltatás 2004-ben, vagyis a térség közel 80 százaléka nem volt elérhető mobiltelefonon.

A térség internet-használatát jól jellemezte az előfizetők száma. A legnagyobb magyar telefonszolgáltató, a Matáv előfizetői között a térség kisvárosait (Edelényt, Szikszót és Encset) leszámítva csak három településen volt 2004-ben intézményi ADSL előfizető, ami azt jelenti, hogy 105 települési önkormányzat közül 98 nem rendelkezett szélessávú internet-hozzáféréssel. Az Edelényi kistérségben például már a második legnagyobb településen, Szendrőn sem volt elérhető az ADSL. A polgármesteri hivatalok összesen 138 telefonvonallal rendelkeztek: a vonalak 65 százaléka analóg, 54 százaléka ISDN2 típusú volt. A Matáv (mely egyedüli szolgáltatóként volt jelen a térségben) nem volt hajlandó mindenhol fejleszteni, mert attól tartott, hogy nem térül meg a befektetés (szétszórt települések, kevés lakosság, nincs tömeges szélessávú igény). Az önkormányzati visszajelzések szerint, a Matáv 25 előfizetőtől vitte volna ki az ADSL vonalat a településekre, ami sok helyen elérhetetlenül magas előfizetői számnak bizonyult.

Általánosan jellemző a megyében, hogy nincs elegendő informatikában jártas szakember az önkormányzatoknál, nincs informatikai koncepció, többnyire félnek az informatikától, érezhető egy kis ellenállás, illetve nagy az információ-hiány. Kevés településen van informatikus alkalmazott, így külső szereplők, gazdasági társaságok kezelik a kérdést (ez viszont azt is jelenti, hogy más szemlélettel viszonyulnak a kérdésekhez, mint ahogy azt az önkormányzati gazda vagy egy önkormányzati alkalmazott tenné).

Az otthoni internet használat nagyon alacsony szinten állt 2004-ben Magyarországon. Míg Budapesten a háztartások 23,9%-ban volt internet hozzáférés, addig a községekben ez mindössze 6,4%-os, de a megyeszékhelyeken is csak 13,3%-os volt.¹

1. táblázat: Otthoni internet hozzáférés és a kapcsolódás típusa a háztartásokban, 2003-ban (az összes háztartás százalékában)

	Országos	BAZ	BAZ „vidéki”
<i>otthoni internet hozzáférés</i>	12	8	6,2
<i>analóg modem</i>	5,6	3,3	3,8
<i>Kábel</i>	1,6	2,1	a.e.
<i>ADSL</i>	1,6	a.e.	a.e.

Az országban közel minden nyolcadik háztartás rendelkezett internet hozzáféréssel (12%), ami nemzetközi összehasonlításban igen alacsony érték. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a háztartások 31,5%-ban volt személyi számítógép, és ezeknek alig négytizede csatlakozott a világhálóra. Ennél az aránynál még rosszabb volt megfigyelhető BAZ megyében (háromtized) és BAZ megye „vidéki” részein (az otthoni PC-k 27%-a csatlakozott csupán a világhálóra). Ebből következően jelentős tartalékok voltak találhatóak a háztartásoknál, figyelembe véve a 70%-os vezetékes telefon ellátottságot és például az ingyenes internet² hozzáférések viszonylagos elterjedtségét, ami lehetőséget adott volna betárcsázós internet használatra azokban a háztartásokban, ahol már van PC, viszont nincs internetre kötve.

¹ Az elemzés alapját a Tárki Rt. és az ITTK közös longitudinális kutatásának 2003-as adatfelvétele jelentette. A World Internet Project egy, az internet- és informatikai eszközök terjedésével foglalkozó tíz éves nemzetközi kutatássorozat, amely csatlakozva az amerikai kezdeményezéshez 2001-ben indult útjára Magyarországon, 2003-ban pedig már a harmadik survey-re került sor. A több mint ötezer fő (internetező és nem internetező egyaránt) bevonásával készülő reprezentatív országos felmérés lehetővé tette alminták képzését és azok elemzését is. A 2003 őszi adatokból az országos, a Borsod-Abaúj-Zemplén (BAZ) megyei és a BAZ megyei „vidéki” (Miskolc – megyeszékhely – nélkül) adatok kerültek összevetésre.

² 2004-ben Magyarországon például a Freestart vagy az Index szolgáltatott ingyen internet hozzáférést – természetesen ez esetben is fizetni kellett a telefon használatáért, „csak” az internet szolgáltatás ingyenes.

Persze az emberek nem csak otthon használhatják az internetet, hanem például nyilvános hozzáférési pontokon is. A közösségi hozzáférési terek bár össztársadalmi szinten látszólag elhanyagolható 1-2%-os szerepet játszanak az internet használatában, a közösségi ház és az internet kávézó együttesen mégis megközelítették az otthoni használatot BAZ megye „vidéki” részein – persze fontos figyelembe venni, hogy több választ is lehetséges volt megjelölni a kérdezés során, ami némileg árnyalhatja a képet. Elsőre meglepő lehet ugyanakkor, hogy a barátnál/rokonnál kevesebben interneteztek a BAZ megyei „vidékiek”, mint az országos átlag. Ennek azonban az a kézenfekvő magyarázata, hogy a megyében eleve alacsonyabb volt az otthonról internetezők aránya, mint országosan – ha így nézzük, akkor a 10,2%-os országos otthoni használatához mért 4,5%-os barátnál/rokonnál gyakorolt internetezés jóval „rosszabb” arány, mint a 3,9%-os BAZ „vidéki” otthoni használatához mért 2,5%-os. Mindent összevetve elmondható, hogy az otthoni internettel szemben a közösségi, baráti/rokoni hozzáférésnek fontosabb szerep jutott BAZ megyében, mint az ország más részeiben.

Az internetezés helye után az internetezés tényére magára koncentrálna – szokott-e bárhol internetezni a kérdezett – azt láthatjuk, hogy a BAZ megyei „vidéki” internet használat igencsak alacsony volt, az országos átlag felét épphogy meghaladta (13,1%-os). Ha az internetezők kemény demográfiai adataira vagyunk kíváncsiak, akkor is a relatíve hátrányos helyzetet figyelhetjük meg, mind az iskolai végzettség, mind az életkor szerint – leszámítva a 14-17 év közötti korosztályt, ahol nem volt lényeges eltérés az országos átlag és a BAZ megyei adatok között 2003-ban. Mindez feltehetően az iskolai intézményrendszernek köszönhető, ami arra hívja fel a figyelmet, hogy átgondolt, szisztematikus intézményi integráció révén a leszakadó helyzeten is lehet javítani a térségben.

2. táblázat: Az internetezők megoszlása iskolai végzettség és életkor szerint 2003-ban (az összes kérdezett százalékában)

	Országos	BAZ	BAZ „vidéki”
<i>internet használó</i>	25,3	17,4	13,1
<i>max. 8 általánost végzettek</i>	17,1	15	13,1
<i>szakmunkásképzőt végzettek</i>	12,1	8,7	4,8
<i>Érettségizettek</i>	39,5	25,3	25,5
<i>felsőfokú végzettségűek</i>	58,7	57,1	45
<i>14-17 év közöttiek</i>	77,4	77,8	76,2
<i>18-29 év közöttiek</i>	50,1	38	28,6
<i>30-39 év közöttiek</i>	26,1	17,6	12,5
<i>40-49 év közöttiek</i>	20	11,8	6,1
<i>50-59 év közöttiek</i>	13,2	9,2	3,9
<i>60 év felettek</i>	2	0	0

A kistelepülések megújulásának egyik lehetséges iránya: közösségi infokommunikációs hálózatok kiépítése

Mindezek értelmében az első és legfontosabb fejlesztési irányt a kistelepülések nagy sávsebességet biztosító beruházási lehetőségeinek a megteremtésében láttuk, így ennek fejlesztését javasoltuk, elsősorban a modernebb technológiák segítségével. Ilyennek tekintettük a vezeték nélküli – például WiFi – hálózatot, amelynek kisközösségi, modell-szerű kiépítésére és üzemeltetésére a Cserhát alkalmas terület.

Szakértői vélemények szerint kidolgozható, fenntartható egy olyan modell, mely szerint, egyrészt egy-egy helyi kisközösségi intézmény (például egy teleház, egy önkormányzati közhasznú társaság, egy civil szervezet) internet-szolgáltatóként jelenhet meg, amely hotspot szolgáltatást nyújthat az átutazók számára, másrészt lokális internet szolgáltatást a lakosság számára. Ezek a saját, kisközösségi hálózatok óriási értéket fognak képviselni a közeljövőben: a helyi demokrácia, a nyilvánosság új tereit nyitják meg, a nagy sávsebesség, az állandó – szerencsés esetben akár ingyenes – internet-hozzáférés utat nyithat az online szolgáltatások igénybevétele felé, az elektronikus közigazgatási funkciók megteremtéséhez, a távmunka, távoktatás lehetőségeihez, a helyi online szolgáltatások kialakításához, azaz az életminőség, a kisközösség társadalmi-gazdasági fejlődéséhez. A WiFi technológia további előnye a mobilitás (nincs szükség kábelezésre, csatlakozó aljzatokra), ingyenessége révén vonzóvá tud válni a turisták, az átutazók számára, továbbá jól kombinálható egyéb technológiákkal (pl. internetes hangtovábbítás /VoIP/, mobiltelefonok, PDA eszközök, hogy csak néhány példát említsünk) is. Összességében tehát egy olyan új, feltörekvő, ugyanakkor a piac által már jól bevezetett technológiáról van szó, amely a nemzetközi trendek szerint kifejezetten előnyös a vidéki kisközösségek számára, ugyanakkor magában rejti a további fejlődés lehetőségét.

Nicholas Negroponte, a Massachusetts Institute of Technology médiatechnológia professzora, az MIT Média Laboratóriumának alapítója szerint a társadalmakban a legnagyobb változást a WiFi hálózatok terjedése fogja okozni – állította előadásában egy Budapesten tartott konferencián 2004-ben. Az előadásban elhangzott, hogy 30 éven belül a társadalmak nagyon átalakulnak: nem arról van szó, hogy a lakosság jobban szétszóródik, szemben a mostani centralizált formájával, hanem átalakul a város és a falu funkciója. A város főként társadalmi interakciók színhelye lesz, egy olyan hely, amelyet a sokszínűség miatt keresnek fel, például a fiatalok, hogy találkozzanak egymással, ismerkedjenek. De ha egy pár összeházasodik, és gyerekük lesz, akkor valószínű, hogy vonzóbbnak tartják majd a falut, a költségek, a biztonság és a nyugalom miatt. A professzor kifejtette, hogy a helyi hálózatok robbanásszerűen terjedni fognak, nem hálózatok százairól van (lesz) szó, hanem százezreiről.

A kisközösségi WiFi hálózatok úttörői Magyarországon is megtalálhatóak, igaz ezek még csak szigetszerű, egyedi kezdeményezések. Egy vidéki kistelepülés, Csákberény próbálkozása mindenképpen példaértékű lehet, hiszen itt egy civil szervezet által működtetett teleház vállalkozásában, kevesebb mint 1 millió forintból került kiépítésre egy olyan WiFi hálózat és szolgáltatás, melynek révén már 2004-ben havi 4.000 forint³ előfizetéssel az ISDN-nél másfélszer jobb internet-eléréshez juthatott bárki a faluból.⁴ A rendszer optimálisan 20 ügyfelet tudott kiszolgálni, 30 ügyfél felett azonban lehetőség van a technikai bővítésre, így akár több száz

³ Kb. 16€.

⁴ Ehhez az adathoz tegyük hozzá, hogy ma Magyarországon egy Internet-hozzáféréssel rendelkező háztartás havonta (telefonos kapcsolat esetén beleértve a telefonköltséget is) átlagosan 7.292 forintot költ (WIP 2004).

háztartásba el lehet juttatni a nagy sávszélességű Internetet. Csákberényben a teleház nyújtja az Internet-hozzáférést az általános iskola, a polgármesteri hivatal, a plébánia és az egyéb közintézmények számára is. A rendszer további előnye, hogy helyi hálózatként is tud működni 1-2 Mbit/sec sebességgel. Az intranet elképesztő lehetőségeket nyújt a helyi közösség számára, hiszen például a hálózatba kapcsolt közintézmények és családok a rendszeren belül ingyenesen kommunikálhatnak, közös tartalomszolgáltatást alakíthatnak ki (pl. a fiatalok már működtetnek játékadatbázist), helyi (video)telefon, elektronikus piac, rádióműsorok, helyi online újság, fórumok, hirdetések, közösségi memória, a helyi oktatást és a távoktatást, ügyintézés, tanácsadást, támogató szolgáltatások sora alakítható ki. Mindezen túl természetesen a teleház üzleti szempontú fenntarthatóságát is szolgálja a rendszer.

Hasonló rendszert épített ki egy másik kistelepülés, Aparhant önkormányzata is, melynek révén a háztartásoknak havi 3.000 forintba⁵ került a nagy sávszélességet biztosító WiFi Internet-hozzáférés 2004-ben. A település lakosainak száma 1200 fő, a mintegy 350 házból körülbelül 150-ben volt legalább egy számítógép 2004-ben. Ez 43 százalékos penetrációs mutatót jelentett, ami a háztartások esetében a magyar átlag feletti volt (31% az országos átlag). A háztartások egyharmadában szélessávú Internet volt elérhető, ami már a világ legfejlettebb területeihez mérten is figyelemre méltó, hiszen a felhasználókon belül a nagy sávszélességűek aránya 73 százalék volt (országos átlag csak 30%).

Aparhantban jelentős külső támogatások nélkül, önerőből, a lehetőségeket okosan kihasználva mutatták meg, hogy modern falut teremthető és működtethető Magyarországon is. Mindehhez szükség van egy, az innovációktól nem idegenkedő vezetőre is, aki ebben az esetben Szűcs György polgármester, egyben a település informatikai vezetője. A „titok”, hogy az informatikai fejlesztés nem a máshol megszokott módon a falu honlapjának kialakításával kezdődött, hanem a helyi, kisközösségi kommunikációs és információs hálózat megteremtésével. Ma már a kábeltévé képűségjén és a belső Intranet hálózaton folyik a „közcsévegés” a falu ügyeiről. Az elsődleges cél a helyi lakosok, képességeinek, készségeinek fejlesztése volt, gondolkodásuknak és mentalitásuknak a formálása. Aparhant sikerének másik fontos eleme az éveken át alkalmazott, következetes oktatás: az ECDL vizsgával végződő iskolai informatika oktatás több éves hagyomány az 1200 lelkes faluban. A 14 munkahelyes modern számítógépes teremben magas színvonalú informatikai képzésre van lehetőség. A közalkalmazottak és köztisztviselők (összesen 26 fő) számára kötelező az informatikai végzettség. A felnőtt, munkaképes korú lakosság több mint negyedének – összesen 200 fő – van számítógépes vizsgája.

Sajnos Magyarországon a WiFi az elmúlt években méltatlanul mellőzött megoldás volt a települések internet ellátottságának kiépítésében. A fentebbi két település mégis arra mutat példát, hogy miként lehetne a sok esetben mostoha körülmények között kialakítani egy olyan környezetet, ahol az IKT eszközök a falu életminőségének, a helyi gazdaság, nyilvánosság fejlődésének szolgálatába állítható. Véleményünk szerint érdemes a hátrányos helyzetű térségekben a WiFi technológia bevezetésének és működtetésének a feltételeit megvizsgálni, pilot fejlesztéseket indítani, hálózatokat kísérleti jelleggel kialakítani.

⁵ Kb. 12€.

IT-mentor – humán interfész az új infrast- ruktúrához

Az Európai Unióban az ezredfordulót követően új fogalomként jelent meg az „általános hozzáférés” biztosítása, amely magába foglalja az IKT-készségek biztosítását is: az alpműveltséghez hozzá kell tartozniuk azoknak a számítástechnikai, információs és kritikai készségeknek is, amelyek magasabb szintre emelik az információk közötti célirányos eligazodást, valamint a fellelt információk megfelelő összefüggésbe helyezésének képességét. Tágabb értelemben tehát az információs kultúrához való hozzáférés biztosításáról van szó, amely a megfizethetőség, elérhetőség és (fel)használhatóság kritériumain túl további három alkotóelemre is felhívja a figyelmet: az értelmes módon hasznosítható hozzáférés biztosítására, a felhasználók számára releváns tartalmak nyújtására, az értelmes szolgáltatásokra és a hasznos segítségnyújtásra a rászorulóknak számára. Ezek a funkciók és szolgáltatások elsősorban közösségi hozzáférési pontokon érhetők el.

Sajnos kijelenthető, hogy a közösségi hozzáférési pontok kialakításának előfeltételei meglehetősen rosszak voltak a három kistérségben, így fontos beavatkozási területként a teleházak, valamint ezeken a helyeken az IT-mentori szolgáltatás kialakításának támogatását javasoltuk. A fejlesztések sarkalatos pontját a humán erőforrás biztosítása jelenthetné. Ezen a téren óriási lemaradás volt érzékelhető a vizsgált térségekben. Sok esetben találkoztunk olyan teleházzal, közösségi házzal, sőt iskolával is, ahol szinte irigylésre méltó infrastruktúrális, technikai feltételek voltak, szolgáltatásokat mégsem nyújtottak az intézménynek. Üres közösségi tereket, kihasználatlan számítógépeket láttunk azért, mert nem voltak olyan szakemberek, akik a legalapvetőbb közösségi és online szolgáltatásokkal tisztában lettek volna. Nem ismerték a Sulinet program fejlesztéseit, a Nemzeti Digitális Adattár egyre bővülő szolgáltatásait, az elektronikus közszolgáltatásokat, a teleházak szolgáltatásajánlásait, a hazai elektronikus könyvtárakat, stb. Mindezek olyan lehetőségek, amelyek pontosan ezeknek a kisközösségeknek az igényeit, szükségleteit próbálják kiszolgálni.

Az intézményvezetők sok esetben azzal védekeztek az interjúk során, hogy a lakosság nem érdeklődik ezek iránt, ezért nincsenek ilyen szolgáltatások. Érdekes módon ez a vita országos szinten is lejátszódott az ezredfordulón: vajon érdemes-e akkor online tartalmakat, szolgáltatásokat fejleszteni, amikor nincs meg a felvevő piac érdeklődése. Ma már ez nem vita kérdése, hiszen a fejlődés irányát egyértelműen látni lehet – persze akkor is lehetett, de nem ilyen élesen: mindenre igény mutatkozik, ami az emberek kényelmét, az időmegtakarítást, az egyszerűbb működést szolgálja, az online szolgáltatások pedig ebbe az irányba mutatnak.

Véleményünk szerint nem az a cél, hogy a kistelepüléseken élő minden egyes ember ismerje az online szolgáltatásokat, az internet által nyújtott lehetőségeket. Elegendő, ha a közösségi hozzáférési ponton megtalálható egy-két olyan szakember (IT-mentor), aki képes az egyes emberek problémáit összekötni a világhálón elérhető valamely szolgáltatással, alkalmazással. Javaslatunk tehát az volt, hogy a településeken ki kell alakítani közösségi hozzáférési pontokat, ahol a technikai, infrastruktúrális feltételek biztosításán túl a hangsúlyt az IT-mentori szakember képzésére és IT-mentori szolgáltatás beindítására kell helyezni. Meg kell találni azokat a helyi intézményeket, ahol az IKT eszközök hozzáférése, valamint a közösségi terek és funkciók biztosításán túl elérhető olyan helyi (közösségi) szakember, aki képességei, készségei révén IT-mentorként dolgozhat.

Az IT-mentor olyan szakképzett, gyakorlott segítő, aki például közösségi hozzáférési helyen személyes segítséget tud nyújtani az embereknek élethelyzetük, életesélyeik javításában, elsődlegesen a modern IKT eszközökre és hálózati szolgáltatásokra támaszkodva. A mentorok feladata elsősorban az, hogy azokat az embereket segítsék, akik önállóan nem képesek igénybe venni az információs társadalom nyújtotta szolgáltatásokat, nem tudják (ki)használni az információs és kommunikációs technológia kínálta lehetőségeket. Ez a mentor

lenne az az összekötő kapocs, aki képes a közösségék igényeinek, kulturális hagyományainak megfelelően közelebb hozni a digitális világ új szolgáltatásait, lehetőségeit azok számára is, akik ennek előnyeivel még nincsenek tisztában.

Az IT-mentor legfontosabb feladata a digitális írástudás elterjesztése előtt álló, az egyének szintjén tapasztalt motivációs gátak leküzdése. Ő hidalná át az IKT eszközök és a segítségükkel elérhető tartalmak, elektronikus szolgáltatások, valamint a – hagyományos és a digitális értelemben vett – hátrányos helyzetűek hozzáférése és használata közötti távolságot. A mentorok feladata elsőrendűen az, hogy azokat az embereket segítsék, akik önállóan nem képesek igénybe venni az információs társadalom nyújtotta szolgáltatásokat, nem tudják (ki)használni az információs és kommunikációs technológia kínálta lehetőségeket (interfészként képesek közvetíteni” a felhasználók és nem felhasználók között).

A megfelelő helyszín és technikai felszereltség biztosítása tehát csak egyike az esélyegyenlőség elősegítésének, ugyanis ezek még önmagukban nem oldják meg a használathoz szükséges ismeretek, készségek hiányosságait. Ehhez szükséges az IT-mentori hálózat és szolgáltatás kiépítése. A program egy közvetítőt, az IT-mentort szándékozik beiktatni a hely és a gép, valamint a lehetséges felhasználó közé.

A meginterjúvolt szakemberek, vezetők szerint nem kell minden településre IT-mentor, de szükség van rá minden térségben. Elsősorban azokat a településeket kell ezzel a szolgáltatással megcélozni, ahol a vezetés nyitott az újítások iránt, van közösségi hozzáférési pontnak megfelelő intézmény, itt pedig olyan szakember, aki készségei, képességei szerint el tudná látni az IT-mentori szolgáltatást. A települési önkormányzatokat is meg kellene célozni az IT-mentorral, hogy tudjanak segíteni a hozzájuk fordulóknak, így az IT-mentor közvetve (az önkormányzati alkalmazottak felkészültebbé válása révén) tudna segíteni az embereknek. Ezen túl a vállalkozóknak segíthetnek az ügyintézésben.

2004-ben 2-3 ezer hasonló kvalitásokkal bíró szakember dolgozott a terepen (könyvtárosok, népművelők, tanítók, közösségfejlesztők, szociális munkások, stb.). Ennek ellenére az IT-mentor szakma kialakítása, gyakorlata csak egy-két helyen (pl. Budaörsi Teleház) indult el civil kezdeményezésre, így egyelőre nincs megfelelő mennyiségű hazai tapasztalat a szolgálat szakmai feltételeinek kialakítására, a szolgáltatások minimális körének, valamint a működéshez és a fenntartáshoz szükséges pénzügyi keret meghatározásához. Hiányzik a szakma közfeladattá nyilvánítása, a közösségi hozzáférési pontokon való elérést lehetővé tevő normatív alapú finanszírozásának kialakítása, az önkormányzatok érdekeltté tétele, a szakmateremtés, képzés beindítása.

„Nekrológ”

Mi történt 2004 óta Borsod megyében, ezen belül a vizsgált 3 kistérségben? A befogadó információs társadalom kérdését tekintve tulajdonképpen nincs lényeges előrelépés, pedig már 2004-ben világos volt, hogy a technológiai eszközök kihelyezése, elérhetővé tétele nyilvános helyeken csak akkor ér bármit is, ha az kivált valamilyen kedvező társadalmi-gazdasági hatást. Talán a legfontosabb ilyen hatás, hogy a meggyengült, erőtlenné váló kistelepülések közösségei megerősödjenek. Ha egy ilyen közösség-építő, erősítő, regeneráló hatást nem tud kiváltani az, hogy egy eMagyarország ponton, könyvtárban, kispostán, vagy teleházban elérhető a fénymásoló, a számítógép és a szélessávú internet, akkor az kidobott pénz, mert csak azok fogják igénybe venni, akik eddig is (azaz diákok, fiatalok, képzettek). A legnagyobb gond a kistelepüléseken van, ahol alig van már olyan humán erőforrás, akire alapozni lehetne, így a közösségek megtartó ereje rohamosan csökken Magyarországon. Szociológiai alapl művek tucatjai szólnak arról, hogy mennyire káros, ha a társadalomnak ezek az alapszövevei felfeslenek, ha a közösségek nem töltik be funkcióikat, például normák, viselkedési minták, értékek átadását.

Ennek ellenére évekig nem történt semmi érdemi előrelépés a politika, államigazgatás részéről az IT-mentori szakma meghonosításával kapcsolatban, mígnem 2006 év végén elindult az Információs Társadalmi Tanácsadó (ITT) képzés a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium támogatásával. Ennek célja az volt, hogy az információs társadalmi területen működő (vagy a terület iránt érdeklődő), már diplomával rendelkező szakemberek speciális, tanácsadói szakoktatásban részesüljenek, amelyet mindennapi tevékenységük során hasznosítani tudnak.

A két koncepció – IT-mentor és IT tanácsadó – között lényegi különbségek fedezhetők fel. Az IT-tanácsadókat arra képezik, hogy meggyőzze az embereket arról, hogy az internet nem az ördögtől való, vannak olyan szolgáltatásai, amelyek fontosak lehetnek a hétköznapi életben. Ezt valóban el tudja látni egy tanácsadó egy könyvtárban, de ez ettől még nem közösségfejlesztés, ez ettől még nem szolgálja a társadalmi integrációt. Ez inkább egy reflektív szolgáltatás: ha bejön valaki – jellemzően az ügyfélszolgálatra –, akkor az ott elhangzott kérdésre keres választ, amiben segítségül hívja az IKT eszközöket. Az IT tanácsadó tehát jellemzően azt a réteget tudja megszólítani, akik rendelkeznek motivációval, érdeklődnek a digitális világ iránt, de vagy nem értenek hozzá, vagy nincs ehhez eszközük, hozzáférésük. Az IT-mentor ezzel szemben proaktív: azokat próbálja elérni, akik nincsenek tisztában azzal, hogy számukra milyen előnyöket is nyújthatnak az IKT eszközök, online szolgáltatások. Az IT mentor az igényeket, elvárásokat gyűjti be, ő azonosítja a közösségre jellemző problémacsoportokat, ezeket pedig egy más eszközvilággal, más megközelítésmóddal próbálja kezelni. Az IT-mentor mindebből adódóan egy közösségi szolgáltatás, egy közösség szintjén gondolkodik, még ha természetesen segítséget nyújt egyéneknek is. Az IT-tanácsadó ezzel szemben csak personalizált segítséget nyújt, tanácsadással.

Visszatérve a borsodi 3 kistérségre, illetve a 2004-ben javasolt másik beavatkozási területre, a helyi üzemeltetésű WiFi hálózatokra. 2007-ben igen nagy szakmai és sajtóvisszhangot kapott a LOGIN⁶ által indított „Jótekonyság helyett fair trade” programja. A százdolláros laptop helyett 80 eurós felújított PC-t, és drót nélküli internet-hozzáférést kínáló kezdeményezés ötletgazdája Nyíró András, aki szerint mindez az Európai Unió válasza lehetne a Nicholas Negroponte hasonló harmadik világbeli kezdeményezésére. A rendszert Magyarországon, a belső Cserhát 3 aprófalvában 2007-ben már élesben tesztelték: a tomori cigányok a saját maguk által vásárolt Ubuntu linuxos gépeken, WiFi-n internetezhettek.

⁶ Lásd bővebben <http://logininitiative.eu/>

Magyarországon főleg a romák digitális eszközökkel való ellátottsága aggasztó: miközben 2006-ban az összes háztartás 38 százaléka rendelkezett számítógéppel, a roma lakosság esetében ez csupán 13 százalék volt. A cigányságon belül szinte egyáltalán nincsen számítógépe és internet-hozzáférése a vidéki, iskolázatlan rétegnek, ez pedig tovább nehezíti az amúgy sem biztató helyzetüket az oktatásban és a munkaerőpiacon.

A LOGIN projektben a WiFi kártyákkal ellátott PC-ket helyi civil szervezeteken keresztül értékesítik, így lehetőség van részletfizetési kedvezményre, a pilot projekt résztvevői például havi 5 ezer forintot fizetnek négy hónapon keresztül a konfigurációért. Az egyéni internet-hozzáférést ezek a háztartások aligha tudják megfizetni, ezért közösségi megoldásra van szükség: a cigányfaluban vagy cigánytelepen közösen előfizetnek egyetlen szélessávú vonalra, amit legolcsóbban WiFi-antennák segítségével lehet megosztani a településen. Jelenleg 3 faluban működik a projekt körülbelül 30 roma család részvételével, azonban 2007 végétől további 150 kistélepülés kapcsolódik be Észak-Magyarország két megyéjében.

Bibliográfia

Dessewffy, Tibor (2004): *Egyes hátrányos helyzetű társadalmi csoportokkal kapcsolatos IT-politikák vizsgálata* (IFM Humán Erőforrás Háttér tanulmányok)

Irving, L. – Carvin, A. – Myrland, S. – Hallman, J. (2000): *Origin of the term digital divide* (Mailing list of Benton Foundation in digital divide)

Kárpáti, Andrea (2004): *Travellers In Cyberspace: ICT In Hungarian Romani (Gypsy) Schools* (ELTE, Budapest)

Kárpáti, Andrea (2004): *Open Doors - The Gypsy ICT Education Project in Hungary* (IFIP 3.5 Workshop, Budapest, 29 June 2004)

Molnár, Szilárd (2004). Sociability and Internet (in: *Review of Sociology* Vol. 10 (2004) 2, pp. 67-84.)

Vietorisz, Tamás (2002): Optikai kábel és regionális fejlesztés (in: *Információs Társadalom*, 2002/4.)

I. Hasznos oldalak:

Central European Local Development Information Network: <http://www.celodin.org/>

Hungarian IS mentor project: <http://itmentor.hu/>

Institute of Culture and Tourism in Borsod-Abaúj-Zemplén County: <http://www.kult-tura.hu/index.php>

Login Initiative (Help young Romany people to get access to the Internet): <http://logininitiative.eu/>

National Institute for Public Education: <http://www.oki.hu>

Settlements of Borsod-Abaúj-Zemplén county: <http://www.olh.hu/borsod/>